

dos magyarázattal egészíti ki az olvasókönyv szövegét, azt a képzetet keltve, hogy az ismeretek bővítése a célja a szövegek feldolgozásának. Az olvasókönyv rendeltetése pedig tisztán és világosan az, hogy ráébredjünk a kisiskolást arra, milyen nagyszerű szellemi kaland az ákombákom megfejlesztésével felfedezni a világ számos csodáját. Ez a felfedezés azonban nem a külső magyarázatokkal, nem is a képi kínálattal, hanem az olvasási képességfejlesztéssel és a nyelvi eszköztár gazdagításával érhető el.

SZABADYNE BÉKÉSI MAGDOLNA

Juhász Gyula Tanárképző Főiskola

Szeged

A gregorián énekről és tanításának jelentőségéről

Hazánk közép- és felsőfokú, többségében zenei intézményei sorra veszik fel az egyházzene önálló vagy kiegészítő szakként. Sőt az általános iskolai énekkönyv is tartalmaz gregoriánt és kanciót (1) is. Ezt a rövid írást azon kedves kollegák figyelmébe ajánlom, akik nem tudnak Dobszay tanár úr irányításával a budapesti Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Egyházzene Tanszékének vagy Egyházzene Tanfolyamának képzésébe kapcsolódni.

A cikk tartalmának rendezése a következő:

1. A gregorián ének fogalma, elnevezése, tulajdonságai.
2. Miben különbözik a mai zenétől? Miért kell tanulni?
3. A gregorián ének fejlődéstörténete.

1. A gregorián a római egyház ősi, liturgikus, azaz istentiszteleti zenéje. Róma hangnemet, hangskálákat, különböző zenei formákat örökölt a görögöktől, zsidóktól és más keleti népektől, de ezt tartalommal, szellemmel és liturgiai inspirációval ő töltötte meg.

A szakirodalom különféle elnevezéseket használ. A gregorián éneket századokon át „cantilena romana”-nak hívták. Nevezik gregorián korálisanak is. Nevét a chorus szóból I. Nagy Szent Gergely pápától (2) veszi át, aki a hagyomány szerint véglegesen megszervezte a római liturgiát és a római énekiskolát. Chorus volt régen a szentély neve, ahol az énekkar is helyet foglalt. – Egyéb elnevezései még cantus planus (a franciában plain-chant), cantus firmus és cantus traditionális.

Tehát a gregorián ősi, általános, biblikus ének, így stílust is jelent. Együttal alapdallama az európai zenének. Gondoljunk csak a korabeli orgonairodalomra, részben még Bachéra is. Ebből indult el a protestáns egyházi ének is.

A gregorián az istentisztelet lényeges alkotórésze, ahol az ének szervesen bekapcsolódik a liturgiába, és maga is liturgiává, imádsággá válik. Így a gregorián ének is a liturgia sajátos tulajdonságait hordozza: szent, művészi és egyetemes. Szent, mivel a vallás szolgálatában áll, és semmiben sem közös a profán zenével. Egyetemes, mint maga az Egyház, mely minden néphez egyformán szól, és a kollektív érzés érvényesül benne, nem az egyéni. Művészi, örökértékű. Kb. 2000 év óta él. Ma sem tudunk felmutatni más olyan zenét, amely ennyi idő óta élő valóság maradt volna ritmus, hangnem, forma, történeti érték tekintetében. Nincs más dallam, mely ennyi ízlés- és korszakváltozás után is élne a nép ajkán. A klasszikus polifónia mesterei nagyrészt a gregoriánból merítik dallamkincsüket. Szabad ritmusa van. A természet szabadságával és ötletserűségével változik benne a kettes és hármas ritmusjegyek sora, amelyek ismét kiemelt vagy nagyobb hullámhegyekké vagy völgyekké csoportosulnak, és alkotják a könnyed, szabad hullámzást. Olyan természeti jelenség ez, mint a népdal. Nem a nyelvtani szóhangsúly határozza meg a ritmust, hanem a dallam. Efféle szabadritmus érvényesül a modern zenében is.

Hangnemei gazdagok és változatosak. Mind a 8 hangnemet használja. Nincs benne kromatika. Formái változatosak. A recitativótól a szonátaig minden alakzat föllelhető benne. Dallam-építési szabályai klasszikusak, arányai tökéletesek. Történeti értékét bizonyítja, hogy ma épp úgy gyönyörködik benne az egész kultúrvilág, mint 2000 évvel ezelőtt. Mozart minden alkotását odaadta volna a prefáció (3) dallamáért, pedig (2) így ír Schoppenhauer a Zeneesztétikájában: „Ez az ének nem csúszik a földön, hanem szabadon és nagy szárnyalással fenn lebeg, akár csak egy szeráf”.

2. Bár a modern zenének is a gregorián volt az alapja, az utóbbi 400 évben differenciálódott a liturgikus és műzene útja. Tehát jogos a kettő közti lényeges különbözőség megjelölése:

1. A gregorián mindig egyszólamú.

2. Tiszta vokális zene.

3. A szólóéneknek szánt dallamok igen gazdagok, úgynevezett melizmatikus énekek. (Tehát jól képzett énekest kívánnak.) A karénekek egyszerűbbek, szillabikus természetűek.

4. Gregorián hangnemeket használ.

5. Más a kottakép – a kottasorok előjegyzései csak kulcsokat ábrázolnak, csak a b-t használják módosító jelként.

6. Más a ritmikai szerkezet – a gregorián ritmikai egységei nem egyenlő időértékűek.

7. Kollektív, tárgyilagos zene.

8. Legfontosabb tényezője a liturgikus szöveg.

Mindezek a jellemzők egyértelművé teszik, hogy ennek a kifinomult művészetnek az elsajátítása komoly tanulást, gyakorlást igényel. Gondoljuk csak el, hogy 2000 év tehetséges művészenek tudását őrzi a dallamkincs. A papnövendékeknek, szerzeteseknek életmódot, útmutatást ad a liturgia világába, a világi zenésznek pedig alaposabb műveltségét biztosítja. A fiatalságot megérinti az idő mérésének rendjével, segít az évet tagolni, önfegyelmre serkent a zenei értékei mellett. Nem véletlen, hogy a mai, élenjáró zeneszerzők visszanyúlnak a gregorián témákhoz. (pl. Stravinszkij, Kurtág)

3. A gregoriánról megállapítható, hogy zárt ének, másrészt stílus, éneklési mód, amely visszanyúl a Krisztusig. 600 körül már teljes a repertórium. A fejlődést nehéz nyomon követni, mert a legrégebb kódexekben már klasszikus formában mutatkozik meg. Amit leírtak, azt már évszázadok óta énekeltek. (Csak szöveget írtak, dallamot soha.) Szorosan a liturgiával kapcsolatban fejlődött. Az ének szövegének a megválasztása és hozzá a dallam a schola cantorum vezetőjére volt bízva. Amit az akkori énekesek felvettek a repertóriumba, az lett utána annak az ünnepeknek a hivatalos imádsága, éneke.

A gregorián történetét a legtöbb kutató a következő 4 korszakra osztja föl.

I. Az őskor, amely a kottairás bevezetésével zárul.

Kialakulnak a liturgikus énekeformák. Az őskeresztény liturgia az alapja a recitálásnak és a díszes szólóéneknek. Amikor a kereszténység felszabadul, kialakulnak a scholák. Különösen a zsoltár és himnusz-költészet virágzik. Az előbbi az őszövség öröksége, az utóbbi a keresztény szellem terméke. Ez a lényegében egységes ének a különböző liturgiákban különböző szervezésen ment át a hittérítők nyomán. Így megkülönböztetünk a gregorián (római) éneken kívül ambrozóián, gallikán, mozarab éneket, amelyek mind egy gyökérből fejlődtek ki. De ezeket nem érintette Nagy Szent Gergely reformja és szervező munkája, így kiléptek a gregorián ének keretéből.

Rómából elsőként Angliában terjedt a gregorián ének, ahová a Szent Gergelytől küldött Szent Ágoston és 40 bencés szerzetes társa vitte el. Központja a híres énekiskola, York lett. Galliában Pipin, majd Nagy Károly sürgette a gregorián bevezetését az addigi Gallikán-ének helyett. (Roueu, Chartres, Soisson stb.) Németországban Szt. Bonifác térítése nyomán terjedt el az énekmód. (Fulda, Sankt Gallen, Reichenau stb.)

II. A második korszakot a neumas (4) kottairás bevezetésétől a tridenti zsinatig határozzák meg a zenetudósok.

Kb. 800 körül nem Rómában, hanem Nagy Károly birodalmában történt az első lejegyzés. Ennek hatására a sokféle éneklési mód kezd megszűnni, helyét az egységesülés veszi át. Ekkor választották a liturgiai ének megjelöléséül Nagy Szent Gergely pápa nevét. Új műfajok keletkeztek. A zeneelméleti gondolkodást könyvek megjelenése mutatja. Az új formák és szellem nyomán a hagyományos gregorián stílus sok csorbát szenved, de kárpótolja az új idők lelkesedése. E műfajok a tropusok (5), amelyek a liturgikus énekek melizmáit új szövegrészek beiktatásával szillabikusokká teszik, a sequentiák (6), melyek eredetileg az alleluják (7) jubilusai-val tették ugyanezt. Később mindkettő elszakadt a liturgikus szövegtől, és önálló költészetté alakul át. Új műfajnak számítanak a rímes officiumok (8), amelyeknél antifónák (9), responzóriumok (10) költői formát öltenek. Valamint a liturgikus drámák, amelyek a dramatikusabb tartalmú liturgikus szövegeket (pl. passió) jelenítenek meg. Végül a himnuszköltészet is új virágzásnak indul, s e téren a vezetőszerep a kolostoroké.

A kor munkásságának másik ága a középkori zeneelmélet tudományos tárgyalása. E téren a legkiválóbbak Hermannus Contractus (1504), aki a gregorián hangnemek elméletét egész terjedelmében tárgyalja, és Arezzoi Quido (+1050?), aki a kulcsok bevezetésével vonalrendszeren rögzíti a hangokat.

Az 1100 – 1200-as évekre tehető, hogy az egyházak leírják éneklési szokásaikat. Nálunk a liturgikus ének írásbeli megjelenítése 1200 körül történik. A variánsokat is rögzítik és megőrzik.

Léket ver a virágzó gregorián kultúrán az új éneklési mód megjelenése és elterjedése, ez a polifónia. Az új stílussal szemben a gregorián nem tudja állni a versenyt. A mind hanyagabbul énekelt gregorián már csak a kolostorokban él.

III. A hanyatlás kora a tridenti zsinatot követően (1563-tól) az 1880 körüli restaurációs kísérletekre tehető. A római gregorián lett a kötelezően egységes. A megmerevedés magába foglalta a komponálási kedv megszűnését is. A hagyományos gregoriánnal való általános elégedetlenség hatására XIII. Gergely pápa 1577-ben Palestrinát bízta meg a mise énekeinek revíziójával. Karmester társával hozzá is fogott a nagy munkához, de idő múltával a megbízást visszaadta, majd átadták Surianonak és Aneironak. Megjelenítették az új Gradualét 1614-15-ben Medici bíboros római nyomdájában – innen az elnevezés – Editio Medicaea. A kiadás vagy eltűntette a gazdag melizmákat, vagy lekurtította a szabadrítmus elvének figyelembe vétele nélkül. Természetesen más reformkísérletek is napvilágot láttak. A schola szerepe is megváltozott. A barokktól az orgona a bejárat felett foglal helyet a kántorral és a kórossal egyetemben. A liturgikus ének helyére pedig hangszerrel kísért népének lép.

IV. a megújulás kora a napjainkig tart. Ennek oka többek között a múlt században meginduló hatalmas gregoriánkutatók, majd a XX. sz. elején X. Pius pápa reformja.

Az oroszlanrész a solesmesi bencéseket illeti. Dom Gueranger 1840-44-ben megjelent „Institutions liturgiques” című munkájában a római liturgia mellett foglal állást, az akkori sokféle liturgiával szemben. Ezért megbízta szerzeteseit a hagyományos gregorián dallamoknak a kódexek alapján való restaurálásával. Solesmes legnagyobb ellenfele Regensburg volt, ahol a híres Palestrina-tisztelő muzsikuspap, Haberl a Medicaea tekintélyét védte, mivel tévesen Palestrina művének gondolta. De Solesmes hangyaszorgalmú szerzetesei a kódexek fénymásolatainak közzétételével mindenki számára hozzáférhetően bebizonyították irányuk helyességét és a regensburgi Medicaea irány tarthatatlanságát. Végül is X. Pius pápa 1903-ban a Motu Proprio-ban a solesmesiek mellett döntött, őket bízva meg az új kiadások elkészítésével.

A hazai megújulás fényes példája a pécsi székesegyház énekesfiú iskolája. Először 1889 virágvasárnapján szerepeltek. A musica sacra ügyének propagálására 1893-ban kiadják a „Katólikus Egyházi Zeneközlöny”-t. 1897-ben megalakul az „Országos Magyar Cecilia Egyesület.” 1890-től a zeneszerző növendékeknek rendszeresítik az Országos Magyar Királyi Zenekadémián a liturgikus kollégiumokat. 1926-tól pedig Harmath Artur vezetésével megindul az Egyházzenei és egyházkarnagyképző tanszak. A gregorián kultúra újraélesztésében nagy szerep jutott az

1931-ben megalakult „Magyar Kórus” Zeneműkiadó Vállalatnak. 1934-ben pedig a megindult „Éneklő Ifjúság”-mozgalom a világi népdal és a népi kóruskultúra mellett a gregorián ápolását is célul tűzte ki.

Az elmúlt ötven év tevőlegesen nem járult hozzá az egyházzene ápolásához. A gregorián visszaültetését a nemzeti nyelvű liturgia bevezetése sem segítette elő. (1963. II. Vatikáni Zsinat). Viszont az Éneklő Egyház munkaközössége szívós, kitartó munkával és hittel küzd a mai napig a musica sacra méltó helyre kerüléséért.

Megjegyzés: Cikkem megírásában *Dobszay* tanár úr előadásaira és gyakorlati útmutatásaira támaszkodtam. Felhasználtam még *Huber Frigyes*: A gregorián korális és *Werner Alajos*: Az éneklő Egyház című művét. A téma iránt érdeklődők szíves figyelmébe ajánlom *Dobszay László*: A gregorián ének kézikönyve című művét, amely 1993-ban jelent meg Budapesten az Editio Musicanál.

JEGYZETEK

1. kanció: verses, költött, strófás, egyházi népének.
2. Nagy Szent Gergely pápát (+604.) mindig galambbal ábrázolják az iniciálék nyomán, amint a Szentlélek éppen a gregorián dallamokat súgja a fülébe. Ideje, hogy eloszoljon ez a naív kép. Ő maga valóban gazdag, befolyásos, nemesi család sarja. Minden bizonnyal tanult zenét mint a quadrivium egyik ágát. Politikai, tudományos pályára készült, és fiatalon Róma prefektusa lett. Röviddel ezután beállt a Szt. Benedek rendbe. A pápa kiemelte őt konstantinápolyi követé. Itt híres énekkarok és karnagyok tevékenységét ismeri meg, ezt hasznosítja Rómába való visszatérésekor, amikor a schola cantorum irányítása is feladata lesz. Öröklött vagyonát pápaként a forrongó Európa nyomorának enyhítésére használja fel. Életrajzírói szerint feltehető, hogy az énekes iskola (schola cantorum) megszervezése, valamint az Antifonarium cento összegyűjtése fűződik a nevéhez.
3. preferáció: a mise központi 2. főrészét bevezető, már a III. században följegyzett dialógus és szózat.
4. neumaírás = meghatározását taglaló elméletek:
 - a) Az antik prozódia jelei. Tehát a retorikai jelekből származik az a nóta, vagyis jel, amelyet neumának mondunk.
 - b) A latin neumaírás elemei, a bizánci hangjegyírás elemeinek leszármazottja.
 - c) A vezénylő kéz mozgását rajzolja le.
5. tropus: a liturgikus énekbe történő különféle betoldások közös neve.
6. sequentia: a mise-allelujához hozzáfűzött, általában szillabikus énekvers.
7. alleluja: ószövetségi felkiáltás (Dicsőítsétek Javhét!) először rövid, szinte szillabikus intonációval mondja ki az alleluja szót a szólista, ezt a kórus megismétli, és a záró *a* szótagot melizmásan folytatja. Ezután következik a verzus, az alleluja motívumait is felhasználva éneklő a szólistól. A tételt az alleluja közös ismétlése zárja le.
8. rímes officium: az új stílust hordozó verses antifóna.
9. antifóna: a két félkórus által recitált zsolttár keretverse, önmagában zárt formájú dallam.
10. rezponzórium: a zsolttárt a szólista éneklő, melyre a közösség refrénnel válaszol.

DR. H. TÓTH ISTVÁN
Tanítóképző Főiskola
Kecskemét

Népköltészet és olvasástanítás

Tudománytörténeti adatokkal tudjuk bizonyítani, hogy az olvasástechnika tanításának kezdeti szakaszán mindig merítettek a folklór tiszta forrásából mind a gyakorló pedagógusok, mind az olvasókönyvek írói. Mi motiválhatta őket? Mi készítet bennünket még ma is az ismeretlen szerzőjű költészetből való válogatásra? A mondókák, a rignusok, a névcsőfolók, az időjárásjós-